

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 35, Mart 2019, s. 384-397

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4851>

Dr. Öğr. Üyesi Bilgin GÜNGÖR

Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Terzioğlu Kampüsü, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, bilgingungor@yandex.com

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN ŞİİR SERÜVENİNDE BİR *GEÇİCİ* SAPMA OLARAK MİLLÎ DUYARLILIK

Özet

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk şiirinin modernleşmesi serüveninde öncü bir rol üstlenen; daha çok bireysel temalara sahip şiirler kaleme alan ve bireyselci romantizmin Türk edebiyatı özelindeki kurucusu olarak gösterilen Abdülhak Hâmid Tarhan, dönemindeki toplumsal olaylara ve dönüşümlere sessiz kalmamış; şiirlerinde yer yer söz konusu olaylara ve dönüşümlere millî bir duyarlılık ekseninde kapı aralamıştır. Dolayısıyla, onun şiir hayatında kısmî ölçüde bir sapmanın bulunduğunu ve bu sapmanın da toplumsal/siyasal olana açıldığını dile getirebiliriz. Nitekim Meşrutiyet'in ilânından Balkan Harbi'ne; Birinci Dünya Harbi'nden Millî Mücadele'ye kadar pek çok konu onun şiirlerinin estetik düzleminde bir şekilde yer edinmiştir. Bu çalışmada; onun şiirlerindeki millî duyarlılık irdelenecek ve söz konusu duyarlılığın hangi toplumsal/siyasal zemin veya gönderme üzerinden şekillendiği araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî duyarlılık, geçici sapma, Abdülhak Hâmid şiiri, toplumsal edebiyat.

NATIONAL SUSCEPTIBILITY AS A *TEMPORARY DEVIANT* IN THE POETRY OF ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN

Abstract

Abdülhak Hâmid Tarhan, who played a pioneering role in the modernization of Turkish poetry from the Tanzimat to the Republic, who wrote poems with more individual themes and was shown as the founder of the individualist romanticism in the Turkish literature, remained silent in the social events and transformations of

his time. In his poems he opened a door on the axis of a national sensitivity to the events and transformations. Therefore, we can say that there is a partial deviation in his poetry life and this deviation is opened to the social/political. Thus; From the declaration of the Constitutional Monarchy to the Balkan War; from the First World War to the National Struggle, many subjects have somehow appeared in the aesthetic plane of his poems. In this study; the national sentiment in his poems will be examined and the social/political background or sentiment in which this sensitivity is formed will be investigated.

Key Words: National susceptibility, temporary deviation, poetry of Abdülhak Hâmid, social literature.

GİRİŞ

19. yüzyılın başlarında “Baudelaire devrimi” ile başlayan modern sanat ve edebiyatın öne çıkan boyutlarından biri de millî duyarlılığın edebî eserlerde yankı bulmasıdır. Özellikle iç-pazar ekonomisi ve ulus-devlet yapısının düşünsel yansıması olan milliyetçilik ideolojisinin koşullamasıyla sanat ve edebiyat eserlerinde, gerek içerik gerekse de biçim açısından, zaman zaman millî bir duyuyu temsil eden olguların estetik düzleme dâhil olduğu görülür. Fakat bu durum, Gregory Jusdanis’in *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Millî Edebiyatın İcadı* adlı eserinde ve Yunan modernleşmesi özelinde gösterdiği gibi, tek taraflı bir ilişki süreci bağlamında somutlaşmaz. Edebiyat bir yandan millî duyarlılıkların yansıma alanı olur, diğer yandan ise toplum nezdinde millî duyarlılıkların şekillenmesine veya gün yüzüne çıkarılmasına vesile olarak özellikle milliyetçilik ideolojisinin bir propaganda aracı hâline gelir (Jusdanis, 2015: 40-149). Böylelikle modern sanat ve edebiyatın esas *sanat rejimi*¹ olan estetik özerklik – en azından bir süreliğine- paranteze alınarak, bir ideolojik-estetik korelasyon durumu ortaya çıkar. Bu bağlamda sanatsal eserler, milliyetçi ideolojinin estetik alanda bir yeniden-üretim sahası olarak somutlaşır.

Süreklilik bağlamında düşünüldüğünde, milliyetçilik ideolojisini benimseyen şair ve yazarların eserlerinde millî duyarlılıklar temel estetik yönsemelerin başında yer alır; dolayısıyla söz konusu şair ve yazarların eserlerinin hemen hemen her birinde, dolaylı veya dolaysız olarak, millî duyarlılığın izlerine rastlamak mümkün olabilir. Fakat bazı yazar ve şairlerde millî duyarlılık, ancak belli başlı toplumsal olaylar neticesinde açığa çıkan millî duyarlılığın estetik yansıması biçiminde mümkün olur. Böylelikle millî duyarlılık, söz konusu şair ve yazarlar için temel estetik yönseme olmaktan çok, belli dönemler özelinde açığa çıkan ikincil bir poetika olarak belirir. Bir başka ifadeyle, sürekliliği olmayan bir *sapma* şeklinde somutlaşır. Peki, sapmadan kastımız nedir? Konuyu biraz daha netliğe kavuşturmak adına, bu noktada bir parantez açarak bazı açıklamalarda bulunalım.

Bir şairin veya sanatçının estetik hayat çizgisinde, belli süreçlerde ve benimsediği sanat anlayışına ters olarak birtakım değişimler meydana gelir. Bu değişimleri estetik bağlamda birer *sapma* olarak görebiliriz. Bu sapmaların bir kısmı kalıcı bir nitelik taşır; böylelikle söz konusu sanat anlayışında bir aşamayı imler. Bir kısım sapmalar ise, belli estetik içi veya estetik dışı sebeplerden ötürü geçici olarak konumlanır; bu tür sapmalar estetik olarak temelli bir farklılaşma durumunu imlemez ve kısa bir süre sonra ortadan kalkar. İşte ilk tür sapmalara

¹ Buradaki “sanat rejimi” tabirini, Jacques Rancière’in terminolojisindeki bağlamda, yani sanatsal alanda hegemonya oluşturan estetik yönsemeler bütünü anlamında (Rancière, 2014: 23-47) kullanıyoruz.

kalıcı sapma, ikinci tür sapsmalara da *geçici sapma* adını verebiliriz. Bu ayırım için örneksene amacıyla Tevfik Fikret'in edebî çizgisini göz önünde bulundurabiliriz. Fikret'in Ekrem-Hâmid çizgisinden Servet-i Fünûn çizgisine gelişi bir kalıcı sapsmadır; onun sanat anlayışındaki yeni bir aşamayı imler. Fakat 1897'deki Türk-Yunan Harbi (Teselya Harbi) vesilesiyle kaleme aldığı bazı şiirlerinde ("Asker Geçerken", "Hasan'ın Gazası" vs.) beliren ve genel estetik anlayışına uymamakla birlikte geçici bir sürede zarfına sıkışan sapsmaları birer geçici sapsma olarak görebiliriz.² İşte Fikret'in işaret ettiğimiz duruma yakın bir şekilde; millî duyarlılığı, kendi poetikasına uzak olmasına ve hatta onunla birebir çelişki teşkil etmesine rağmen ara ara eserlerinin estetik düzlemine yansıtan şair ve yazarlarda görülen durumu bir geçici sapsma olarak idrak etmek mümkündür. Türk edebiyatı özelinde düşündüğümüzde söz konusu duyarlılığın bir geçici sapsma olarak bulunduğu isimler arasında Abdülhak Hâmid Tarhan, Cenab Şahabeddin, Halid Ziya, Mehmed Rauf, Ahmet Haşim gibi şair ve yazarlar ilk akla gelenlerdendir. Bu isimler, Osmanlı'nın "en uzun dönemi"nin birer şahidi olarak, her ne kadar bireyci duyarlılıkları eserlerinde işlemiş ve -Gregory Plekhanov'un toplumsal hayat-yazar ilişkisini ele alırken yapmış olduğu açıklamalardan hareket ederek ifade edersek³- toplumla olan bağlantıları belirsiz kalan bir "dekadan" olarak konumlanmış olsalar da belli zamanlarda dekadizmi aşip söz konusu toplumun acılarını, kederlerini ve sevinçlerini de eserlerinde ele almayı bilmişlerdir.

Bu incelemede, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar şiirin modernleşmesi sürecinde önemli bir halkayı temsil eden Abdülhak Hâmid'in şiirlerinde bir geçici sapsma olarak açığa çıkan millî duyarlılığa yer yer karşılaştırmalı bir bakış-açısıyla eğileceğiz.

1. "Şâir-i Âzâm"ın Dekadizmden Çıkış Noktaları

Tanzimat şiirinin önemli halkalarından birisi olan, Türk şiirine modern poetikanın yerleşmesinde -Gündüz Akıncı'nın tabiriyle- adeta bir "mesih" (Akıncı, 1954: 244) görevi üstlenen Abdülhak Hâmid; şiirlerinde yer yer metafizikî açılımlarla aşk, ölüm ve tabiat temleri etrafında son derece bireysel bir tavır sergilese de, belli toplumsal felaketler ve sevinçler sırasında millî duyusu da söz konusu şiirlerin estetik düzlemine katmaktan çekinmemiştir. Böylelikle, 1885'te yayımladığı *Makber*'deki "mukaddime"de "ben, bu kitabı kendim okuyayım diye yazdım." (Tarhan, 2013: 102) cümlesiyle bireyselci romantizmin duyurusunu yapan Hâmid, söz konusu millî duyarlılığı aksettirdiği şiirleriyle millîci romantizme dönük çıkışlarda bulunarak "dekadizm"ın çemberinden çıkmıştır.

Hâmid'in millî duyarlılığı aksettirdiği şiirler; sırasıyla Türk-Rus Harbi (1877-78), Türk-Yunan Harbi (1897), II. Meşrutiyet'in ilânı, Girit'in işgali, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi, Mütareke ve Millî Mücadele ile bu mücadele sonrası ortaya konulan inkılâplar olmak üzere sekiz ayrı toplumsal olay ve dönüşüm ekseninde değerlendirilebilir. Bu noktada belirtmek gerekir ki poetik olarak millî duyarlılık, Hâmid'in genellikle toplumsal felaketler ve dönüşümler ekseninde kaleme aldığı şiirleri göz önünde bulundurulduğunda bir anlam ifade eder; ancak sorumluluk bilinciyle ve bireysel bir ilham ile yazdığı birtakım şiirlerinde de Hâmid, millî duyarlılığa kapı aralar. Bu ikinci tür şiirleri de Hilâl-i Ahmer, tarihî şahsiyetler ve gazilik kategorileri etrafında değerlendirebiliriz.

² Fikret'in sanatındaki gelişim çizgisi ve Teselya Harbi'nin etkisi için bkz. Kaplan, Mehmet (2009). *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s.76-189.

³ Plehanov, özellikle toplumların çöküş dönemlerinde sanatçının çevreyle olan bağımlı yitirdiğini ve dekadanaştığını; yükseliş dönemlerinde ise çevreyle yeniden bağlantı kurduğunu ve edebiyatını toplumsal olay ve durumlara duyarlı hâle getirdiğini dile getirir (Plehanov, 1969: 68-69).

2. Toplumsal Olaylar ve Dönüşümler Ekseninde Hâmid'in Şiirlerindeki Millî Duyarlılık

2.1.93 Harbi: Büyük Acılar

Hâmid'in 93 Harbi'ni (Türk-Rus Harbi, 1877-78) ele alarak millî duyarlılığı yansıttığı şiirlerinin başında “Bir Neşide” başlıklı şiiri gelir. *İlhâm-ı Vatan*'da Süleyman Nazif'in “Rus muharebesinin esnâ-yı ilânında tanzim ve neşredilmişti” (Tarhan, 2013: 49) notuyla birlikte yer alan, ilk olarak *Gayret* dergisinin 3 Kanun-ı Evvel 1301/15 Aralık 1885 tarihli nüshasında yayımlanan ve son derece hamasi bir üslupla somutlaşan bu şiirde Hâmid, her kıtanın sonundaki “düşmen geliyor maksadı ifnâ-yı vatandır/Karşı duracak azmine ebnâ-yı vatandır” (Tarhan, 2013: 349) dizelerinden de anlaşıldığı gibi vatanın tehlikede olduğunu ve onu ancak çocuklarının kurtaracağını dile getirir. Bu mücadelede vatan çocuklarının sadece hamiyeti ve millî hassasiyeti değil, ilahi kudreti de yardımcı bir güç olacaktır. Çünkü Hâmid'e göre ilahi kudret bu vatanın çocuklarındadır: “Şiddet günü bir lâzımedir arz-ı besâlet;/Zâlimler kahretmedeir ifcâb-ı adalet!/Hak bizde olunca o şehinşâh-ı risâlet,/Temine ne hâcet ki, eder harbe delâlet!” (Tarhan, 2013: 349)

Vurgulamak gerekir ki Hâmid son kertede barışseverlikten yanadır; Osmanlı'nın da barışçı bir yapıya sahip olduğunu düşünür. Fakat Osmanlı toprakları işgal altına girdiği vakit, harp kaçınılmaz olur. Çünkü bozulan barış ortamını yeniden tesis adına harp etmek bir şart hâline gelir. Hâmid, şiirdeki “sulhu severiz, harp edecek cüretimiz var!” (Tarhan, 2013: 350) dizesinde [ki bu dize -İnci Enginün'ün de belirttiği gibi- dedesi Abdülhak Molla'nın “Hazır ol cenge ister isen sulh u salâh” dizesini anımsatır (Tarhan, 2013: 350)] bunu anlatmak ister.

93 Harbi ile ilgili olarak Hâmid'in burada değineceğimiz bir başka şiiri, *İbn Musa* piyesindeki bir parçadan ibarettir. *İlhâm-ı Vatan*'da da yayımlanan bu parçada Hâmid, hamasi tondan ziyade mersiye tonunda bir söylemi somutlaştırır. Vatanın söz konusu harpteki kayıpları karşısında üzüntüsünü ortaya koyar. Bu çerçevede Hâmid, Nâmık Kemal'in 93 Harbi'nin hüznüyle kaleme aldığı “Vaveyla” şiirindeki kanlı kefenli kadın metaforunu (Göçgün, 2009: 90-93) hatırlatırcasına, vatani kanlı bir kefen giymiş “illâhe”ye benzetir: “Dûş-ı nâzında la'l-gûn hil'at;/O kıyafetle âzim-i cennet!./Ey vatan, ey ilâhe-i millet!./Sana bak al kefen de bir ziynet!..” (Tarhan, 2013: 355). Fakat Hâmid vatan ilâhesinin içine düştüğü durumdan ötürü reaksiyon oklarını düşmanla birlikte -ve belki de daha çok- içe doğru yöneltir. Hâmid'e göre vatanın bu duruma düşmesinden milletçe sorumluyuzdur. Vatanın kurtuluşu için gerekli yardımın milletçe yerine getirilemediğini, bazı haince girişimlerin önüne geçilemediğini ve böylelikle her bir yanın kan ve yıkım içinde kalmasının engellenemediğini söyleyerek adeta bir özeleştiride bulunur. Şiirden aşağıya aldığımız dizelerde bu durum net bir şekilde görülür: “Yok, neden hılkat eylesin ki hicâb?/Biz düşürdük seni muhataraya!/Her yanın oldu kulzüm-i hûn-âb;/Bulamam bir nazîr o manzaraya./-Gökyüzü saftır, bu gördüğümüz/Hâlinin aksidir o mir'âta!/Bakmayıp cânib-i semevâta,/Yine zevk oldu sende sürdüğümüz!./-Sana imdâda çıkmayıp erbâb,/Birtakım hâinân girip araya,/Hem suya hâkim oldu, her karaya;/Uğradın âkıbet muhasaraya,/Dâhili, hâricî müsadereye!..” (Tarhan, 2013: 356).

Hâmid'in 93 Harbi bağlamında millî duyarlılığı aksettirdiği bir başka şiiri ise, Paris'te memurluğu sırasında kaleme aldığı fakat *Milliyet* gazetesinin 16 Teşrin-i Evvel 1928 tarihli sayısında yayımladığı “He ile Fe” şiiridir. Bu şiir, Hâmid'in Paris yıllarında “kitabet refiki” olan ve Mütareke yıllarında sadrazamlığa getirilen Ferit Bey ile 93 Harbi vesilesiyle girmiş olduğu diyalogun adeta bir tiyatro formatında şiirleştirilmiş hâlidir. Şiirde Hamid “H” ile, Ferit Bey ise

“F” ile imlenir. Daha çok Hâmid'in konuştuğunu görebildiğimiz şiirde şair, kendisini son derece vatansever bir şekilde imgeleştirmekle birlikte gidişattan rahatsız bir görünüm arz eder. Ferit Bey ise daha çok maslahatçı ve fırsatçı bir şekilde karşımıza çıkar. Bu açıdan söz konusu şiirin, Ferit Bey'in sadrazamlık döneminde tepki çeken gayr-ı millî hareketlerinin ve söylemlerinin şifrelerini verdiğini düşünebiliriz. Özellikle Ferit Bey'in ağzından ifade edilen “Sabır nedir sen bilmezsin onu,/ben çok saburum, beklerim sonu.” (Tarhan, 2013: 771) dizeleri, onun Mütareke yıllarındaki tavırlarına da birebir uymaktadır.

Şiirde önemli olan bir başka nokta, Hâmid'in başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerini 93 Harbi'nde sessiz kalmaları vesilesiyle eleştirmesi ve “Belde”, “Manzum Bir Hatıra”, “Bir Vâize Bir Mev'ize” şiirlerinde ısrarla savunduğu Batı medeniyetine olan hayranlığını paranteze almasıdır. Söz konusu duruma bir örnek olarak, şiirin henüz ilk mısralarında açığa çıkan isyanı gösterebiliriz: “F-Bu hiddet neden fakat Paris'e?/H-Sen de hiddet et duygun var ise/Millîdir benim husumetim./Fransızlar hep Rus tarafdarı./Ne hâin sağır ki hükümetim/Bu sâit olan hissi-i murdarı/Duymak bilmiyor! Yıldırımları/Görmeyen o kör, kaldırımları/Dolaştırıyor sefarete!” (Tarhan, 2013: 770).

Hâmid'in 93 Harbi karşısında millî duyarlılığı aksettiren bu şiirleri, onun “dekadizm” dairesinden ilk çıkışlarını, bir başka ifadeyle ilk geçici sapmalarını imlemektedir. Bu sapmaların, ilk şiirlerini kaleme aldığı döneme tekabül ettiğini de göz önünde bulundurursak, Hâmid'in, şiir serüveninin henüz başında dahi mevcut estetiğinin dairesi dışına çıkmayı göze alabildiğini söyleyebiliriz.

2.2.97 Harbi: Sevinç Çığlıkları

Hâmid, 97 Harbi vesilesiyle de Mehmet Emin, Tevfik Fikret, vs. şairler gibi millî duyarlılığı şiirinin estetik düzlemine dâhil etmekten çekinmemiştir. Fakat Hâmid'in bu bağlamda tek bir şiiri söz konusudur: “Ordu-yı Hümayunda Bir Şair”. Yazıldığı yıl *Servet-i Fünûn*, *Mâlumat* ve *İkdam*'da yayımlanan, sonrasında ise *İlhâm-ı Vatan*'a alınan; zaferin oldukça hamasi bir söyleme estetik düzleme dâhil olduğu görülen bu şiirde Hâmid, millî duyarlılığa ilk kez belirgin bir İslâmî ton katar. Bu bağlamda ilk olarak, somutlaştırdığı hamasi söyleme “halife”yi de dâhil eder. Osmanlı ordusu demirden bir dağ, bedenlerden örülü bir ormandır; “halife-i İslâm”dan işaret gelince de bütün ihtişamı ile birlikte hareket eder: “Nedir şu meşcer-i ebdân, şu kûhsâr-ı hadîd?./Yürür kenar u miyanında gâh gâh bedîd/Lehibden dereler, hâkden bulutlarla, /Urur semâ-yı esâtire darbe-i tehdîd!/İçinde nûr-ı hakikat, o bir cihân-ı zalâm;/Döner işaret edince halife-i İslâm,/Durur, gider.. Bu kıyamet anın mevâkibidir.” (Tarhan, 2013: 358).

Fakat Hâmid bununla da kalmaz; İslâmî bir ton kattığı hamasi söylemini “müşteri-hilâl” karşıtlığıyla sembolik bir boyuta taşır. Müşteriyi Yunanlıları, hilâli ise Müslüman Osmanlıları temsil eder şekilde ortaya koyan Hâmid, ikincisinin ilkinden üstün olduğunu, nitekim harbin neticesinin de bunu teyit ettiğini dile getirir: “İçinde yoksa da âsâr-ı Zühre vü Mirrih,/Değil midir müteşemmis meğer bizim târig/Bizim hilâl sizin amüşteri'ye fâiktir! //Ne oldu gördünüz işte netice-i darbe,/Girer mi şîr-i jiyânlarla gürbeler harbe?/O tecrübe bu yaman intihaya sâiktir.” (Tarhan, 2013: 359). Şüphesiz Hâmid, bu şiirde net bir şekilde ortaya koyduğu İslâmî tonlu hamasi söylemi -birazdan da göreceğimiz gibi- özellikle Dünya Harbi yıllarında kaleme aldıklarında yeniden somutlaştıracaktır.

2.3.II. Meşrutiyet'in İlânı: "Hürriyet"e Selâm!

Hâmid'in bireyselci romantik şiirden milliyetçi romantik şiire dönük sapma biçimlerinden birisi de II. Meşrutiyet'in ilanı (10 Temmuz İnkılâbı) vesilesiyle kaleme almış olduğu şiirlerde belirir. Dönemin pek çok yazarı ve şairi gibi Hâmid, ilân veya inkılâp sonrası ortaya çıkan millî coşkunluğu görmezden gelemeyiz; bu meyanda "Hürriyet Neşidesi" ve "İkinci Neşide-i Hürriyet" şiirlerini kaleme alır. Şiirlerin adından da anlaşılacağı gibi, Nâmık Kemal'den bu yana Türk entelektüel hayatının başköşesine oturmuş⁴ ve adeta kutsal bir mahiyete bürünmüş "hürriyet"i yine hamasi bir söylemle selamlar.

"Hürriyet Neşidesi"nde Hâmid, o dönemde Meşrutiyet'i konu alan pek çok eser gibi birbirine zıt iki imgelem ortamı yaratır. Bu ortamlardan biri Meşrutiyet'in öncesi; diğeri ise Meşrutiyet'in ilanı sonrasıdır. İlki her tür kötülüğün ve zulmün resmedildiği bir alana; ikincisi ise mutlak iyiliğin ve mutluluğun içerildiği bir alana sahiptir. Northrop Frye'nin meşhur imgelem ayırımından hareketle ifade edersek, söz konusu eserlerde Meşrutiyet öncesi *şeytani imgelem* ile; Meşrutiyet dönemi ise *vahyi imgelemle* kotarılır.⁵ "Hürriyet Neşidesi"nin ilk dizelerinde dahi bu durumu görmek mümkündür. Dünün yöneticileri "esâfil", "süngüsü düşkün" ve bir dönem vatanın kanını içerek mest olmuş zalimlerdir; asker ise "âfâk-ı hamâsette" süngüsünü meydana koyup Osmanlıları eski dönemin yöneticilerinden kurtarmış ve hürriyeti getirmiştir: "Kimdir şu esâfil, bir alay süngüsü düşkün,/Hûn-ı vatanı nûş ile mahmur idiler dün?/Âfâk-ı hamâsette tecelli ile 'süngün',/Osmanlıların nâmına verdin yine bir ün!/Binler yaşa, ey mihr ü muhabbetle doğan gün,/Sâyende ne zından, ne ezâ kaldı, ne sürgün." (Tarhan, 2013: 613).

"İkinci Neşide-i Hürriyet"te Hâmid, şeytani imgelem ve vahyi imgelemle somutluk kazanan atmosferleri karşı karşıya getirmekten çok, milletine dönük hamasi söyleme sarılır: Kadınıyla, erkeğiyle milletin bayram etmesi gerektiği inancı şiirin hemen her kısmında vurgulanır. Çünkü geçmiş günler bitmiş, artık sevinme ve övünme zamanı gelmiştir. Bununla birlikte Hâmid, hürriyetin ilanında milletin de rol oynadığını düşünür: Meşrutiyet'i getiren askerin yardımcısı, "cemiyetin ilhâmı"dır. Böyle bir söylemle Hâmid, Tevfik Fikret'in bir şiirinin başlığından⁶ hareket ederek söylersek, inkılabın faillliğini kısmen de olsa "gökten yere", yani İttihatçı kadrolardan millete indirgemiş olur. Elbette ki böyle bir yargı, inkılabın meydana gelmesinde söz konusu kadroların payının görece azlığını vurgulamanın değil; tersine, inkılabın halk isteği sonucu ortaya konulduğuna işaret ederek ona bir meşrutiyet kazandırmaya çalışmanın sonucu olarak görülebilir: "Seni bir azm ile indirdi semâdan asker,/her nefer giymeli bir efser-i Mirrih-peyker,/bunda cemiyetin ilhâmı da olmaz münker,/onların himmeti olmuştu muîn-i leşker." (Tarhan, 2013: 615).

Şiirde dikkat çeken bir başka nokta ise Hâmid'in millî söylemini bütün Osmanlı toplumunu kucaklayacak şekilde oluşturması ve diğer şiirlerinin aksine Türklüğü ve İslamı öne çıkarmamasıdır. O bütün Osmanlı toplumunu "bir anadan doğma" olarak görür ve o toplumdaki

⁴ Kemal, "hür" kelimesinden türettiği "hürriyet" kelimesini ilk kez kullanan; onu Türk edebiyatının ve Türk düşünce hayatının gündemine sokan kişidir (Göçgün, 2009: VII; Kurdakul, 2003: 29-32).

⁵ Amerikan arketipçi eleştiri ekolünden olan Frye, edebiyattaki imgelemi kötücül ve iyicil bağlamda iki kısımlı düşünür; her türlü kötülüğün yansıma alanı bulduğu imgelere *şeytani imgelem*; tersini ise *vahyi imgelem* olarak adlandırır (Frye, 2015: 160-189).

⁶ Burada gönderme yapılan; Fikret'in *Halûk'un Defteri* kitabında yer alan ve insanın Tanrı karşısında üstün bir varlık olarak resmedildiği "Gökten Yere" şiiridir. Bu şiir için bkz. Tevfik Fikret (2010). *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, Haz. Fahri Uzun. İstanbul: İnkılâp Yayınları, s. 396-401.

tek mezhebi “hubb-ı vatan” şeklinde konumlandırır ki bu, henüz Türkçü/Turancı bir ideolojiyi bayraktar edinmemiş ve görece liberal/Osmanlıcı bir ideoloji çerçevesinde söylem geliştirmiş olan İttihatçılığın⁷ o dönemdeki kondisyonuna uygundur: “Vatan evlâdı bugün bir anadan doğmada hep,/Ayrı gayrı olamaz hubb-ı vatandır mezhep,/(...)” (Tarhan, 2013: 616). Hâmid’in bu şiirdeki toplumun bütün kesimlerini kucaklayan millî söylemi -birazdan da göreceğimiz gibi- ilerleyen dönemlerdeki şiirlerinde devam etmeyecek ve yeniden İslâmi ve Türkçü bir ton öne çıkacaktır. Bunda, süreç içerisinde meydana gelen toplumsal olay ve durumların koşullayıcı etkisi dolayısıyla liberal/Osmanlıcı ideolojinin gerilemesi ve Türkçülük ile İslâmcılığın öne çıkmasının payı olduğu söylenebilir.

2.4. Girit: Elden Çıkarken...

Hâmid’in millî duyarlılığı aksettiren şiirlerinden biri de Meşrutiyet’in ilk yıllarında Yunanların tek taraflı olarak Girit’in Yunanistan’a bağlandığını ilân etmesi üzerine Osmanlı toplumunda oluşan huzursuzluktan kaynak bulur. “Girit İçin” başlığını taşıyan ve 10 Temmuz 1326 tarihli *Ümmet* dergisinde yayımlanan bu şiirde Hâmid, yine hamasi söylemi bir yana bırakarak mersiye söylemini öne çıkarır. Bunun yanında Hâmid, Girit’i tarihsel bir bakış-açısıyla resmeden ve bu bağlamda onun Osmanlı’yla olan aidiyet bağını dile getirir. Bu, sonradan Yahya Kemal’de en açık formülasyonu bulacak olan “tarih-coğrafya birliği”⁸ düşüncesine dönük bir “erken çıkış” olarak görülebilir. Hâmid’e göre Girit, elden çıkmasına rağmen bütün varlığıyla Osmanlı’nındır; onun toprağına, ufkuna, sahillerine Osmanlı mührü vurulmuştur; ne ki bugün, bizlere feryat etmektedir: “Girit, o hitta-ı zâr u zebun-ı Osmanî,/Ufuklarında tesâvir-i hûn-ı Osmanî,/Sevâhilinde akûs-ı şûn-ı Osmanî,/Girit, Girit, bize etmekte dûrdan feryâd!/Bugünkü hâl ile mâzisini ederken yâd,/Eder vakâr ile avdet kurûn-ı Osmanî!” (Tarhan, 2013: 629).

Belirtmek gerekir ki Hâmid, her ne kadar Girit’in elden çıkmış olması karşısında büyük bir üzüntü duysa da bu bağlamda geleceğe dönük bir umudunun olduğunu da dile getirir. Şiirin sonundaki “Bitince sabr-ı siyaset-füzûn-ı Osmanî;/Yürür meşâcir-i âhen-i gusûn-ı Osmanî” (Tarhan, 2013: 630) mısralarından da anlaşılacağı üzere, zamanı gelince Osmanlı’nın hesap soracağına ve Girit’i yeniden alacağına dönük bir inanç besler.

2.5. Balkan Harbi: “Efendiler”le “Uşaklar”a İsyân ve Emperyalizme İlk Değiş

Hâmid, Balkan Harbi vesilesiyle ortaya çıkan kaotik ve üzüntü verici durum karşısında da suskun kalmaz. Bu harbin yarattığı karanlık ortamdan ilham alarak millî duyarlılığı aksettiren çeşitli şiirler kaleme alır. Bunların arasında, 1913’te başlı başına bir kitap olarak yayımlanan “Vâlidem” şiiri öne çıkar. Bu şiirde Hâmid, yer yer geçmiş yaşantısından sahneler paylaşarak ve Charles Baudelaire’in “hatırlarım dizinde büzülmüş geçmişimi/Bende mutlu ânları yâd etme sanatı var”⁹ dizelerini hatırlatırcasına, annesini bir mersiye edası içerisinde anar. Fakat şiire sonradan ek yaparak ve söz konusu mersiye edasını yer yer hamasi bir söylemle birleştirerek Balkan Harbi’nin yarattığı acıları da konu edinir. Vatani da annesinin yerine koyarak yeni bir kadın-vatan metaforuna yönelir. Bu metafor bağlamında anne, vatani; evlat ise orduyu temsil eder. Balkanlarda anneyi yaşatma uğruna “fedâ-yı can” eden de işte bu ordudur: “Vâlidem şimdi

⁷ İttihatçıların çeşitli toplumsal etkenlerden ötürü değişen ideolojik tercihleri ile özlü bir kaynak olarak bkz. [Beyatlı], Yahya Kemal (2015). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, s.170-176.

⁸ Bu hususta bkz. Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007). *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.45-46.

⁹ Söz konusu dize, Baudelaire’in “Balkon” şiirindedir (Baudelaire, 2011: 68).

nâ-bedîd, ancak/Yine bir vâliden var ey Hâmid!/Sen dua et heman o var olsun,/Çünkü ondan tulû' eder her gün,/Nice binlerce vâlid ü mevlûd,/Onun evlâdı ordu var mevcûd, /Ki yolunda fedâ-yı can ediyor;" (Tarhan, 2013: 334).

Bu anayı koruyan evladın karşısında ise Hâmid'in "dört uşak" (Tarhan, 2013: 337) olarak tavsif ettiği Balkan devletleri vardır. Peki, bu devletler kimlere uşaklık etmektedir? "Ticaretgeh-i düvelde" hüküm süren "şirket-i menâfi"ye. Bu "şirket", din ve mezhep farkı gözetmeden bütün dünyayı egemenliği altına alarak bütün milletleri birbirine düşürür. Böylelikle de dünyayı yeniden dizayn etmeye kalkışır: "O ticaretgeh-i düvelde bugün/Hükmeden şirket-i menâfi'dir, /İştirak-i menâfi-i akvâm/Düşmanı dost ve dostu düşman eder./Buna mâni değil ne hem-dinlik,/Ne de tedkik edilse, bâistir/İhtilâf-ı mezâhib- ü edyân." (Tarhan, 2013: 339).

Şüphesiz Hâmid'in bu mısralardaki söylemine Franco Moretti'nin açtığı biçim sosyolojisi¹⁰ çığırından ilham ile bakıldığında, o dönem yeryüzünü yeni yeni ele geçirmiş bulunan ve Rudolf Hilferding, John Hobson gibi bilim insanlarının incelemelerine konu olan¹¹ finans-kapital gerçeğinin öne çıktığını düşünebiliriz. Hâliyle söz konusu söylemdeki "ticaret", "şirket", "menafi" gibi olguların basit bir sembolizasyon çabasının ürünü olmadığını, emperyalizmin yapısının göz önünde bulundurularak oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında söz konusu söylem, ayrıca, Hâmid'in dünya devletlerinin birbiriyle olan ilişkileri hususunda dönemindeki pek çok aydına göre -belki de uzun yıllar Paris, Londra, Brüksel gibi Avrupa başkentlerindeki elçilik görevinin kazandırdığı deneyimlerin etkisiyle- oldukça ileri görüşlü olduğunun bir başka göstergesi olarak okunabilir. Şöyle ki Hâmid, 1876 yılında kaleme aldığı *Duhter-i Hindû*'da İngiltere-Hindistan münasebeti vesilesiyle kolonyalist işgali Türk edebiyatı özelinde ilk kez ele almış ve "medeniyet" olarak tapılan sistemin sömürüye dayandığını sezdirmiştir.¹² 1913'te kaleme aldığı "Validem" şiirindeki söz konusu söylem ile de bu kez bir başka Batılı tahakküm biçimi olan emperyalizme dikkat çekmiş ve onun dünyayı kana bulayan bir sistem olduğunu Balkan Harbi münasebetiyle okura bildirmiş, en azından sezdirmiştir. Dolayısıyla, Hâmid'in kolonyalizme olduğu gibi emperyalizme de ilk dikkat çeken edip olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

2.6. Birinci Dünya Harbi: "Halife-yi Ruy-ı Zemin" in "Saye"sinde

Hâmid'in millî duyarlılığı aksettirdiği şiirlerinden üçü de 1914-18 arasındaki -Osmanlı da dâhil bütün dünyayı çalkalandıran- Dünya Harbi vesilesiyle vücuda gelir. Bunlardan biri, Çanakkale zaferi üzerine kaleme alınan ve "A'dâ-yı vatanın Çanakkale'den hâib ü hâsir çekilmeleri üzerine şeref telakki olunan irade-i seniyyeye binaen tanzim ve takdim olunan neşide" notuyla *Servet-i Fünûn* dergisinin 14 Kanun-ı evvel 1331/27 Aralık 1915 tarihli nüshasında yayımlanan "İlham-ı Nusret" şiiridir. Bu şiirde Hâmid, Çanakkale harbinde düşmana gücünü gösteren Türk ordusuna dönük övgü temelinde yoğun bir hamasi söyleme gider: "Bildin mi haddini ey düşmen-i

¹⁰ Son dönem Marksist eleştirmenlerden Moretti, klasik Marksist eleştiri anlayışının içerik ağırlıklı çözümlene usulüne karşı biçim ağırlıklı bir çözümlene usulünü öne çıkarır. Bunda, G. Lukács'ın son dönemlerinde kaleme aldıklarından hareket ettiği söylenebilir (Moretti, 2005: 9-54).

¹¹ Bu hususta bkz. Lenin, Vladimir Ilyiç (1974). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreya. Ankara, s. 19-20.

¹² Bu konuyla ilgili detaylı bir inceleme için bkz. Güngör, Bilgin (2017). *Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe Bakış (1876-2014)*, Marmara Üniversitesi TAE/Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, s. 23-29.

mağrur,/Ey düşmen-i hayretzede, ey düşmen-i makhur,/Gördün mü ki Türk ordusu isterse edermiş,/Alçakları bir kat daha alçalmaya mecbur?..” (Tarhan, 2013: 361).

Bu şiirde Hâmid, sadece Türklük vurgusuyla kalmaz; yer yer İslâm vurgusuna da yönelir. Şiirdeki; “Askerle rehâ buldu bugün dâr-ı hilafet/Handân-ı sürûr olmada dîdâr-ı hilâfet;/Ta yevm-i kıyâm âlem-i İslâmı ne mutlu./Şâdân edecek nûr-ı nigehdâr-ı hilâfet!” (Tarhan, 2013: 362) dizeleriyle hilâfetin ve İslâm âleminin bu zaferle kurtuluşa erdiğini ve zaferi sevinçle karşıladığını dile getirir; böylelikle de Türklük ile İslâmlık vurgusunu bir kez daha hamasi söyleminde canlandırmış olur.

Hâmid'in, Temmuz 1333/Ramazan 1335/1917 tarihli *Harp Mecmuası*'nda yayımlanan ve yine söz konusu harp bağlamında millî duyarlılığı aksettiren şiirlerinden biri de “Tekbir”dir. Burada Hâmid, tekbir etrafında oldukça hamasi bir söylem yaratır. Ayrıca, söz konusu söylemde Türklük vurgusunu bir tarafa bırakarak sadece İslâm'ı öne çıkarır. Şiirin henüz ilk kıtasından bunu anlayabilmek mümkündür: “Allahü ekber! Kâim onunla mihrâb u minber./Tekbir-i millî, İslâm'a rehber: Allahü Ekber!/Dinim bu dindir, Allah birdir, hakdır peyember/Millet, dünâyet devlet, hilâfet dâim beraber./Allahü ekber! Allahü ekber!” (Tarhan, 2013: 639).

Hâmid'in söz konusu harp vesilesiyle kaleme aldığı şiirlerinden birisi de *İlhâm-ı Vatan*'da bulunan “Tayyare Şehitlerine” başlığını taşır. 1914 baharında Yüzbaşı Fethi Bey ile Üsteğmen Sadık Bey'in, “Muavenet-i Millîye” adlı Osmanlı harp uçağının Şam'da düşmesi sonucu şehit olmaları üzerine kaleme alınan bu şiirde Hâmid, mersiye söylemi yerine hamasi söylemi tercih eder. Bununla birlikte Hâmid, söz konusu söylemde bu kez sadece Türklük vurgusu yapar: “Düşer tayyareler, ancak görülsünm,/Neler çıkmakta Türk askerlerinden!/(...)/Kalan cemiyete bir şanlı mâtem!/Hayat-efzâ bu bir şahâne rihlet,/O merdâna müyessermiş devlet!” (Tarhan, 2013: 384).

2.7.Mütareke: Çamlıca'daki Bir Mutekifin Gözünden Kara Günler

Dünya Harbi'nin hemen ardından gelen ve modern Türk tarihinin belki de en kaotik dönemine tekabül eden Mütareke seneleri de Hâmid'in millî duyarlılığı yeniden estetik düzleme dâhil etmesine vesile olur. Hâmid bu dönemde söz konusu duyarlılığı üzüntüsüyle yoğurarak ve mersiye söylemine eklemeyerek beş şiirinde ortaya koyar. Belirtmek gerekir ki bu beş şiirin dördünde mekân, Çamlıca'dır; bundan ötürü biyografik okumalara son derece açıktır.

Hâmid'in Mütareke ekseninde millî duyarlılığı içeren şiirlerinden birisi, 29 Temmuz 1926 tarihli *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan “İstanbul Düşman İstilâsı Altında İken: Çamlıca'da”dır. 13 Kasım 1918'de İtilaf Devleti tarafından işgal edilen İstanbul karşısındaki üzüntüsünü Hâmid, Çamlıca'nın “küsün dur[-an]” mehtabına seslenerek açığa çıkarır: “Hey Çamlıca mehtâbı, ne olmuş sana öyle?./Küsün duruyorsun,/Bir şey kuruyorsun. /Seyrinle iyân et bana, ilhâm ile söyle:/Aksetmede âlâm-ı vatandan mı bu hâlet?/Anlat; bu tahavvül neye etmekte delâlet.” (Tarhan, 2013: 710).

26 Ağustos 1926 tarihli *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan “Mütareke Senelerinde Çamlıca'da” başlıklı şiirinde Hâmid, Mütareke'den kaynaklı üzüntüyü yine sembolik bir anlatıma başvurarak ortaya koyar. Fakat bu kez odaklanılan mekân Çamlıca'dan çok, “ruhânî dağlarımız” olarak tavsif edilen bütün Osmanlı dağlarıdır. Artık o dağlarda “biz” yokuzdur; düşmanlar vardır; bir başka ifadeyle, “canavarlar”, “haramiler” vardır. Ve şair bu durumu, o dağlarda gezinirken rast geldiği bir İngiliz asker mezarına sorar: “Bizim bu ruhânî dağlarımızda,

/Gezerken sormuştum bir İngiliz'den:/“Ne istiyorsunuz, demiştim, bizden?”/Sormuştum bunu hangi bir dilsizden!/Cevap vermiş olsa o seng-i mezar/Diyecektim ben -müskit-i istifsâr/“Çanakkale'den mi bu bir ahz-ı sâr?/Buldunuz mu yoksa siz bu çâreyi,/Unutmak için Kûtulamâre'yi?/Türk aldı sizden on üç bin esir! /Ona bu tahakküm eder mi te'sir?/Urduk biz sizi karadan, denizden! /“Ne geziyorsunuz?” Sorarım sizden, / bizim bu rûhânî dağlarımızda?” (Tarhan, 2013: 713).

Hâmid'in Mütareke acılarını estetik düzleme dâhil ettiği bir başka şiir, 16 Eylül 1926 tarihli *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan “Mütareke Senelerinde” adını taşır. Şiirde yer yer çocukluk günlerini anımsatan şair, Çamlıca'nın başına konuşlanmış İngiliz askerinden bahseder. Hâmid, kan dökücü bir ejdere benzettiği İngiliz askerinin, bir gün Türk askeri tarafından bertaraf edileceğini düşünür: “Bilmem ki nasıl çıkmış?.. Onun bir tepesinde,/Kan dökmeye bir bahr-ı muhit ejderi vardır./Ancak onu bir gün yakacak sâikalarla,/Eflâkte toplanmada Türk askeri vardır.” (Tarhan, 2013: 714).

Hâmid'in yine 16 Eylül 1926 tarihli *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan “Çamlıca'da Mutekif İken” başlıklı şiiri de Mütareke'den kaynaklı üzüntüsünü yer yer millî duyarlılıkla aksettirdiği bir başka şiiridir. “Mütareke Senelerinde” şiiriyle kafiye (“vardır”), vezin bağlamında örtüşen bu şiirde ilginç olan şudur ki Hâmid, meseleyi artık İtilaf devletleri ile Osmanlı arasındaki çelişki nezdinde değil; daha da geniş bir çelişki nezdinde, yani Garp ve Şark medeniyetleri nezdinde ele alır. Garp medeniyeti, Hâmid'e göre, elbet bir gün çökecek ve Şark yeniden ayağa kalkacaktır: “Garbî medeniyet! Ki gurûb olmağa lâyıq;/Hâlince onun gerçi zer ü zîveri vardır./Şarkın bu uzun leyl-i münâcâtının elbet,/Bir rûz-ı mücâzâtı ve bir mahşeri vardır.” (Tarhan, 2013: 716).

Hâmid'in 1919'da Viyana'da kendisini ziyaret eden Pertev Paşa'nın defterine yazdığı, Pertev Paşa'nın da 16 Nisan 1937 tarihli *Cumhuriyet*'te ve Mayıs 1937 tarihli *Ülkü*'de yayımlattığı “Eski Bir Hatıra” başlıklı şiirde de Mütareke senelerinin acısını ve hayal kırıklığını bulabilmek mümkündür. Bu şiirde Hâmid, gelinen vaziyet karşısında kötümser bir tablo çizse de son kertede umudunu korur. “Bir gün gelir ancak gene iman ederiz biz,/Ettiklerine hasmı pişmân ederiz biz!” (Tarhan, 2013: 785) dizelerinde, söz konusu umudu net bir şekilde alımlayabilmek mümkündür.

Eklemek gerekir ki Hâmid'in söz konusu beş şiirine baktığımızda, hamasi söylemin mersiye söylemine göre geri planda durduğunu görürüz. Bu mersiye söyleminde de İslâm vurgusunun geri plana düştüğünü gözlemleyebilmek mümkündür. Aidiyet namına sadece Türklüğün varlık kazandığı bu söylemin, Birinci Dünya Harbi sırasında yaşanan gelişmelerden ötürü İslâmcılığın geri plana itilmesinin koşullayıcı etkisi altında olduğu söylenebilir. Nitekim Hâmid, Birinci Dünya Harbi sonrası kaleme aldığı millî duyarlılıklı şiirlerinde İslâm vurgusuna bir daha yönelmeyecektir.

2.8. Millî Mücadele ve Cumhuriyet İnkılabları: “Büyük Gazi”nin Etrafında

Hâmid; her ne kadar Millî Mücadele yıllarında yurtdışında bulunmuş, harbin yakinen tanığı olmamış ve bir anlamda “sahnenin dışında” kalmışsa da söz konusu harp ve hemen ardından gelen inkılablar bağlamında millî duyarlılığı estetik düzleme dâhil etmekten kaçınmamıştır. Bu tür şiirlerinde Hâmid, genel itibarıyla Mustafa Kemal'i bir tür odak imge konumuna yerleştirmiş; Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında ve bundan da fazla olarak

Cumhuriyet inkılâplarının vücut bulmasında her şeyden evvel onun rolü olduğunu vurgulamıştır.

Hem 6 Teşrin-i Evvel 1341/1925 tarihli *Dumluşınar* dergisinde hem de Mayıs 1937 tarihli *Ülkü* dergisinde yayımlanan “Dâhi-i Teceddüde” şiirinde Hâmid, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öncülük ettiği inkılâplardan övgüyle söz eder. O, Mustafa Kemal’i -şiirin adından da anlaşılacağı gibi- yeniliğin dâhisi olarak görür; ayrıca Hâmid, onun bu yoldaki savaşımını “büyük gazâ” ve bu süreç boyunca kazandığı zaferi “büyük zafer” olarak adlandırır. Hâliyle Hâmid, bu ekseninde safını net bir şekilde belli etmiş olur: “Büyük gazâ, büyük zafer bu inkılâb!/Büyük gazâ tagallübe.../Büyük zafer taassub ve teseyyübe../Gazâ-yı Mustafa Kemal!” (Tarhan, 2013: 686).

Belirtmek gerekir ki şiirdeki “cihân-şümûl olacaktır onun bu şaheseri!” (Tarhan, 2013: 686) dizesiyle Hâmid, Cumhuriyet inkılâplarının zamanı gelince evrensel bir boyutta idrak edileceğine dair bir inancı dile getirir. Böyle bir tavır, Yakup Kadri’nin *Atatürk* monografisinde Kemalist inkılâpların evrensel bir “Rönesans” (“İkinci Rönesans”) (Karaosmanoğlu, 1981: 38) olarak adlandırılmasını anımsatmaktadır. Her iki evrensellik vurgusu da Kemalist devrimin özellikle o dönem sömürgeleştirme sürecine maruz kalmış üçüncü dünya ülkeleri için bir “umut ışığı” olarak düşünülmesi bağlamında yorumlanabilir.

30 Haziran 1927 tarihli *Güneş*’te yayımlanan “Büyük Gazi’ye” şiirinde Hâmid, yine Mustafa Kemal’e dönük bir övgü çerçevesinde millî duyarlılığı şiirine aksettirir. Fakat burada sadece Mustafa Kemal’in öncülük ettiği inkılâplar değil; aynı zamanda Millî Mücadele zaferi de söz konusu övgü çerçevesinde kendisine yer bulur. Ayrıca, Mustafa Kemal’de Tanrısal bir “hasiyyet” görülür ve böylelikle o, ilahi bir kudretin tecellisi olarak resmedilir: “Bu mesâib-zede cemiyete sen/Yeniden bir vatan ettin ihdâ;/Görüyor şevk-ı tulû’unla senin /Yeni bir ıyd-ı zafer İstanbul/(...)/Kâinatında tecelli buyuran/Hâlîk’in sende o hasiyyeti var!” (Tarhan, 2013: 732).

Hâmid’in 1928 tarihli *Türkün Altın Kitabı*’nda ve 1 Mayıs 1937 tarihli *Gündüz* dergisinde yayımlanan “Gazi” şiiri ise, “Dâhi-i Teceddüde” ve “Büyük Gazi’ye” şiirinin adeta hem içerik hem de imge bağlamında bir bileşimi gibidir. Bu şiirde Mustafa Kemal bir “deha”, onun öncülük ettiği inkılâplar “cihân-şümûl” inkılâplar olarak nitelendirilir ve onun hem Millî Mücadele hem de inkılâplar bağlamındaki zaferi “peygamberâne bir zafer” olarak resmedilir. Böylelikle Mustafa Kemal’in şahsiyetine yine ilâhî bir boyut katılır. Fakat bununla birlikte Hâmid, “tenevvür” kavramını kullanarak ve Mustafa Kemal’in öncülük ettiği inkılâpları tarihsel/felsefi bir boyutta algılayarak onları evrensel aydınlanma mücadelesinin içerisinde konumlandırır: “Zemine ya zamaneye tenevvürün beşâreti/Ziya-yı Mustafa Kemal” (Tarhan, 2013: 751).

Şubat 1934 tarihli *Yeni Türk Mecmuası*’nda yayımlanan “Halk” şiirinde Hâmid, yine Mustafa Kemal şahsında inkılâpları ve Cumhuriyet’i kucaklar. Fakat Mustafa Kemal’i bu kez, ilahi bir kudretten ve dâhilikten çok Millî Mücadele’yi başarıyla tamamlamış ve inkılâplara sarılmış olan Türklüğün yetkin bir mümessili olarak görür; bu çerçevede bir yüceltime gider: “Ey Türk, sana Türkten oldu imdâd./Gazi ki bugün mümessilindir./Elbette senin mümasilindir.” (Tarhan, 2013: 783).

Hâmid’in Mustafa Kemal’in şahsında Millî Mücadele ve inkılâpları ele aldığı şiirler, kronolojik bağlamda onun millî duyarlılığı yansıttığı son şiirlerdir. Nitekim Hâmid 1930’lu yıllarda eskisi gibi üretken bir durumda değildir; “Devrân-ı Muhabbet” şiiri ve *Kanuni’nin Vicdan Azabı*

piyesi gibi birkaç eser dışında onun 1930'lardaki edebiyat ortamına katkısını bulabilmek mümkün görülmez.

3.Sorumluluk Bilincinin ve Bireysel İlhamın Ürünü Olarak Millî Duyarlılığın Aksettği Şiirler

3.1.Hilâl-i Ahmer: Harplerin Gizli Kahramanı

Hâmid'in Türk toplumunu derinden etkileyen olaylar ve durumlar haricinde millî duyarlılığı aksettirdiği şiirlerin çoğu Hilâl-i Ahmer'i (Kızılay) konu alır. "Hilâl-i Ahmer Menfaatine Müretteb Bir Müsamere İçin", "Hilal-i Ahmer'in Defterine", "Yine Hilal-i Ahmer'e", "Bir Mecrûh Hastabakıcısına" adlarını taşıyan dört şiirde de Hâmid, Hilâl-i Ahmer'in yüceliğini ve harp sırasında vatana kattığı değeri övgüyle anar. Sözcülemi; "Hilâl-i Ahmer'in Defterine" başlıklı şiirinde Hâmid, söz konusu kurumun çabalarını sevinçle karşıladığını ve bu çabalara ibret ile bakılması gerektiğini dile getirir: "Gördüm âsârını meserret ile:/Ne yapılmaz cihânda gayret ile?../Seyredenler uyûn-ı hayret ile/İbret alsın Hilâl-i Ahmer'den." (Tarhan, 2013: 371).

"Yine Hilâl-i Ahmer" şiirinde ise söz konusu kurumun çabaları, neredeyse harpte mücadele eden askerlerin çabalarıyla eşdeğer görülür. Her iki mücadelenin de cihat olduğunu düşünür Hâmid. Hilâl-i Ahmer'in harp sırasında oldukça faydalı olduğuna, yadsınamaz bir misyon üstlendiğine inanır: "Bu tarafta hasma karşı/Gidiyorsa harbe asker./O tarafta mevte karşı/Geliyor denir periler/Bir olup zükûr u nisvân/Koşuyor bugün cihada." (Tarhan, 2013: 372).

Şunu belirtmek gerekir ki Hâmid'in Hilâl-i Ahmer üzerine kaleme aldığı şiirler, estetik açıdan, diğer millî duyarlılığı aksettirdiği şiirlere nazaran zayıf bir görüntü çizer. Bu şiirler harp veya toplumsal kaos sebebiyle ortaya çıkan duyarlılıktan çok adeta bir sosyal sorumluluk bilincinin ürünü gibidir. Hâliyle birer "ısmarlama" şiir gibi dururlar.

3.2.Tarihî Şahsiyetler: Fatih ve Yavuz Etrafında

Hâmid'in millî duyarlılık ekseninde düşünülebilecek şiirleri arasında "Merkad-ı Fatih'i Ziyaret" ve "Kabri Selim-i Evvel'i Ziyaret" başlıklı; Fatih Sultan Mehmet ile Yavuz Sultan Selim üzerinden Osmanlı tarihini yansıttığı iki tarihsel şiiri vardır. İlk olarak 1896'da *Gencine-i Belagat*'ta yayımlanan, Mehmet Kaplan tarafından "güzel bir şiir olarak" tavsif edilen ve "bir Osmanlı hükümdarına has ihtişamı anlatmak bakımından" Bâki'nin "Kanuni Mersiyesi"ne benzetilen (Kaplan, 1989: 53-60) "Merkad-ı Fatih-i Ziyaret"te Hâmid, Fatih'in türbesi başında murakabeye dalar; saltanatının her bir ânını bir devre bedel gördüğünü ve mezarının bütün âleme şamil olduğunu dile getirdiği Fatih'i, dönemi ve haşmetiyle gözünde canlandırır: "Her gûşesinde dehrin nâm-ı bekâ-nisârın./Şâyestedir, denilse, âlem senin mezarın./Kaldın cihanda bir an, her anın oldu bir devr./Mülk-i ezeldi güya tahtında hem-civarın./Sensin o padişah, ki bu ümmet-i necîbe./Emsâr bahşîşindir, ebhâr yâdigârın./Meydan-ı harbi kıldın sen tahtgâh-ı şevket, /Leşkerdi hep müsellâh etbâ-ı bîşûmarın." (Tarhan, 2013: 375).

4 Kânun-ı Sâni 1883 tarihli *Tercümân-ı Hakikat*'te yayımlanan "Kabri Selim-i Evvel-i Ziyaret" şiiri de yapı bakımından "Merkad-ı Fatih-i Ziyaret" şiirine benzer. Burada da Hâmid, bir anlatıcı-şair olarak, Yavuz Sultan Selim'in türbesi etrafında murakabeye dalar. Söz konusu padişahın ihtişamlı dönemini gözünde canlandırır. Şiirin "Peyinde sâyesi kalmış bu devlet ü millet! /Adem cihanına ermiş bekâ zevâlinde,/Verir başındaki destâr mevte bir heybet!/Acep

ne hâle girerdi duran huzurunda./Gelir zevâline baktıkça dillere dehşet!” (Tarhan, 2013: 379) dizeleri bu ihtişamlı dönemi resmeden başlıca dizelerdendir.

Bu noktada eklemek gerekir ki; şiirdeki “akardı pâyına mahşer-misâl bir millet” (Tarhan, 2013: 379) dizesi, Yahya Kemal’in *Eğil Dağlar* kitabındaki “O” yazısında, Millî Mücadele esnasında halkın Mustafa Kemal’in yanında saf tutuşunu tasvir için de kullanılmıştır (Beyatlı, 2005: 123). Böylelikle şiir, Millî Mücadele günlerinde yeniden aktüalite kazanmıştır.

3.3.Gaziler: Şehadetten Bir Nişan Taşıyanlar

Hâmid’in millî duyarlılığı aksettirdiği şiirleri arasında bir de gaziler için yazmış olduğu ve 15 Mart 1927 tarihli *Güneş*’te yayımladığı “Mâlûl Gaziler” başlıklı şiiri vardır. Bu şiirin de tıpkı Hilâl-i Ahmer ile ilgili şiirlerdeki gibi bir sorumluluk bilinciyle yazılmış olduğu düşünülebilir. Şiirde gazilere dönük bir yüceltim söz konusudur ki onun henüz ilk dizelerinde bu durum net bir şekilde görülebilir: “Evet, malûl gaziler! O bir cevş-i muazzezdir,/ki tavsifinde dâhiler bu âcizden de a’cezdîr! /Yarım bir zindeğî hâlinde malûlden bedîd onlar.../Denir bir kısm-ı âzâsıyla olmuştur şehit onlar!/O gazilerde bir bitmez tükenmez nâm u şân vardır./Şehâdet rütbesinden her birinde bir nişân vardır.” (Tarhan, 2013: 721).

SONUÇ

Hâmid’in şiirlerine geçici sapma çerçevesinde yansıyan; genel olarak toplumsal olaylar, kısmen de bireysel ilhamlar neticesinde ortaya çıktığı söylenebilen millî duyarlılık ile ilgili buraya kadar dile getirdiklerimizden hareketle varılabilecek başlıca sonuçlar şunlardır:

- 1.Hâmid, Osmanlı’nın son ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında yaşamış bir şair olarak; döneminde ses getiren toplumsal olayların hemen hemen hiçbirisine kayıtsız kalmamış, bu olaylardan aldığı ilham ile millî duyarlılığı şiirlerine aksettirmiştir.
- 2.Hâmid’de millî duyarlılık, Birinci Dünya Harbi’nin son dönemine kadar yazdığı şiirlerde, çoğunlukla Türkçü ve İslâmî bir vurgu etrafında seyrederek. Bu dönemden sonra ise sadece Türkçü duyuş belirme alanı bulur.
- 3.Söylemsel açıdan millî duyarlılık, zaman zaman hamasi zaman zaman da mersiye söylemiyle bir aradadır. Özellikle zaferle sonuçlanan harplerin veya toplumsal inkılâpların ele alındığı şiirlerde (“Hürriyet Neşidesi”, “Dahi-i Teceddüd’e” şiirlerinde de görüldüğü gibi) hamasi söylem; kaybedilen harpler veya elden çıkan topraklar söz konusu olunca (“Girit İçin”, “Validem’e Zeyl” şiirlerinde de görüldüğü gibi) mersiye söylemi öne çıkar.
- 4.”Validem” şiirindeki bazı dizelerden (ki bu dizeler yukarıda alıntılanmış ve çözümlenmiştir) hareketle Hâmid’in, dönemindeki şairlerden ve hatta pek çok aydından evvel -örtük bir şekilde de olsa- emperyalizmi resmettiğini; hâliyle de emperyalizm eksenli edebiyat çalışmaları için ilk ele alınması gereken isim olduğunu düşünebilmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Akıncı, Gündüz (1954). *Abdülhak Hamit Tarhan: Hayatı-Eserleri-Sanatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baudelaire, Charles (2011). *Kötülük Çiçekleri*, Çev. Erdoğan Alkan. İstanbul: Varlık Yayınları.
- [Beyatlı], Yahya Kemal (2005). *Eğil Dağlar: İstiklâl Harbi Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [Beyatlı], Yahya Kemal (2015). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Frye, Northrop (2015). *Eleştirinin Anatomisi*, Çev. Hande Koçak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göçgün, Önder (2009). *Edebiyat ve Fikir Dünyamızda: Namık Kemal/Hayatı-Eserleri-Edebî kişiliği ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Güngör, Bilgin (2007). *Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe Bakış (1876-2014)*, Marmara Üniversitesi TAE/Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Jusdanis, Gregory (2015). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1989). "Merkad-ı Fatih-i Ziyaret", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı: 4, s. 53-60.
- Kaplan, Mehmet (2009). *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1981). *Atatürk: Bir Tahlil Denemesi*, Haz. Atilla Özkırımlı. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kurdakul, Şükran (2003). *Namık Kemal*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Lenin, V. I. (1974). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreya. Ankara.
- Moretti, Franco (2005). *Mucizevi Göstergeler: Edebî Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*, Çev. Zeynep Altok. İstanbul: Metis Yayınları.
- Plehanov, G.V. (1967). *Sanat ve Sosyalizm*, Çev. Selim Mımoğlu. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Rancière, Jacques (2014). *Estetiğin Huzursuzluğu: Sanat Rejimi ve Politika*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007). *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid (2013). *Bütün Şiirleri*, Haz. İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tevfik Fikret (2010). *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, Haz. Fahri Uzun. İstanbul: İnkılâp Yayınları.